

ԲԱԶՄԱՄԷԿ

ՕՐԱԳԻՐ

ԲԱՐՈՅԵԼՆ, ԲԵՆԵՍԻՐԵԼՆ

ՏՆՏԵՍԵԼՆ ԵՒ ԲՆԼԻՆ

ԳԻՏԵԼԵԱՑ

Թ. ՏԱՐԻ ԹԻԻ 1.

1851

ՅՈՒՆԻՍԻԻ 1.

ԵՐԿԱԶԱՐԵԱԿՆ ԱՐԵՎՈՒՆԵԱՑ

“ Ի Հայս ոչինչ մեծագոյն ևս Ի Պարս’ քան զԱրշակունեաց
,, տուն , որ ևս յԱրսահամե սերեցան աստ , , :

Ս. ԳԲ. ԼՈՒՍԱԻՈՐԻԶ

ՍՅՆԱԼ տարւոյն սկիզբը Յորելինի վրայ խօսելով՝ յիշեցինք որ մեծա-
մեծ դիպուածներու յիշատակն ալ որոշեալ չափով տարիներու շրջանէ
մը վերջ՝ յորելեան կ'ըսուի . ասանցմէ՝ աւելի երևելիներուն հարիւրդարեան
կամ հազարդարեան , այսինքն հարիւրերորդ կամ հազարերորդ տարեդարձը
մեծահանգէս կը կատարեն բարեկիրթ և բարեզգած անձինք , եթէ քաղա-
քական ըլլայ դիպուածն , եթէ եկեղեցական և եթէ առանձին ընկերութեան :
Եւսպէս անցեալ վերջնութիւն տարին մեր Միսիթարեան միաբանութիւնը իր
աստուածիմաստ և երանաշնորհ հեղինակին երջանիկ առ Եստուած փոխման
անմահախառն յիշատակը կատարեց և ծանոյց ազգայնոց ալ : Եւ յոյն տարին բոլոր

Վերամանիա տօնեց իր Աթէ մեծ բանաստեղծին ծննդեան առաջին դարը . (1749 . օգոստ . 28) : Վիչ տարի առաջ Պատուա քաղաքը գտուեցանք՝ երբ անոր Ռուսաբանական պարտիզին հաստատութեան և նոյն տարին տնկուած մեծ ծառի մը իրեք հարիւրերորդ տարեդարձը հանդիսիւ կատարեցին : 1845ին Աւու պայի բարեպաշտ հաւատացեալք մեծ տօնախմբութեամբ կատարեցին Վրենդոյ քաղաքը հոն եղած (1845) Տրիդենտեան ընդհանուր ժողովին չորրորդ դարամուտը : Ռուսք ալ հրատարակեցին հանդէս յիշատակի կատարել իրենց Րիւրիք առաջին իշխանին և թագաւորին տիրապետութեան հազարամեան տարեդարձին՝ որ կը հանդիպի 'ի 1862 :

Այս տարի հայաստանի հայրենական ոգին՝ անոր աւերակ և կանգուն շինուածքներուն միջէն ամբառնալով՝ Արշակունեան մեծ և աշխարհաքարոզ ցեղին սկզբնաւորութեան երկու հազարերորդ փառաւոր յոբելեանը կատարելու հրաւեր կու տայ իր հին ազգին նոր և վառ մնացած սրտերուն . այն ճշմարիտ և առաքինի ազգասիրաց՝ որոնք աշխարհքիս ներկայ և անցեալ, ընտանի և օտար դիպուածոց և փոփոխութեանց մէջ ալ մարդկային սրտին բնութեանն յարմար և Աստուծոյ ալ օրհնած ստոյգ և անսրատ հայրենեաց իմաստը և սէրը անանց պահեր են ծոցերնին . այն սէրը , այն իմաստը՝ որ մահուան պէս զօրաւոր և մահուան ալ յաղթող է , և իր կրակը որչափ ցուրտ մոխրով ալ ծածկուի՝ իր ծածուկ ջերմութեամբը յաջորդաց սրտերուն մէջ կը բորբոքի դարէ դար : Այո , եթէ յետ երկնաւոր ամենասուրբ սիրոյն՝ երկրիս վրայ կռթնելու բան մը կայ՝ որ զմարդուս սիրտն վայրաքարշ կամ վայրախառն կրքերէ հեռու պահէ , բարձրացնէ , վսեմացնէ , միայն հայրենեաց սէրն է . թէ որ երկրաւոր կրից մէջ կայ կիրք մը որ ցածութիւն մը չունենայ , ամաչելու կամ տկար կողմ մ'ալ չունենայ՝ անիկայ հայրենասիրութեան ազնիւ կիրքն է . որ կամ ներկայ դիպուածներով կամ անցելոց յիշատակաւ՝ ըլլայ ուրախական ըլլայ տխրական՝ միշտ հաճոյ , վսեմական , գերազոյն զգացմունք մը կու տայ , և ազդմունք մը ազնուական մտածմանց և գործոց այն սրտերու՝ որ իրենց բարեզգած բնութիւնը աւրած չըլլան կամ թանձր և անարգ կրքով մը , կամ տմարդի ատելութեամբ մը : Այսպիսեաց համար չէս դու , ո՞վ քաղցր և փափուկ իմաստ հայրենեաց , և մանաւանդ հայաստան հայրենեաց , զոր Աստուծոյ նախ քան զամենայն աշխարհ ընտրեց , և երկնքէ ետեւ իր փառքն ու զօրութիւնն հոն յայտնեց :

Ազգերնուս այսօրուան քաղաքական վիճակին տարբերութիւնը արգելք մը չէ առաքինի սրտից և զգօն մտաց՝ անցեալ երանութեանց և փառաց յիշատակներն կատարելու . եթէ չի կրնար մեծափափագ սիրտը անանկ մեծ փառք մը արժանաւոր մեծութեամբ քաղաքաժողով հանդիսիւ , թնդմամբ և դոփմամբ կատարել , բայց բարեզգած սիրտ և խոհեմ միտք հայրենասիրաց՝ ճարտար են վայելուչ և հանդարտ հանդէսներ կատարելու . երբոր այս սրտերն և մտքերն միաբանին՝ առատ ձեռքն ալ անգործ չի մնար . կը յիշուի այն քարէ սիւնը որուն վրայ Ալաղարշակ հայոց Արշակունեաց նախահայրն՝ հայոց պատմութեան սկիզբն դրուեց , և նոր սիւն մը կը կանգնուի՝ անոր անուան և իր ցեղին փառաց . կամ ճարտար բազուկ մը ապառաժ անձեւ քար մը կոփելով՝ մարդու կերպարանք կու տայ , և ցուրտ մարմարիոնէն սրտեր վառող Արշակունի թագաւոր մը կ'ելլայ երկայն թագովը և գանգուր մագերովը . կամ կոշտ քարեր իրարու քով շարուելով հիմն կ'ըլլան հայկական յիշատակաց թանգարանի մը կամ համալսարանի ուսմանց . կամ մեծատարած կտաւի մը վրայ ճկուն ձեռքով գոյնզգոյն վրձին մը շարժելով՝ կենդանատիպ պատկեր մը կ'ընկարուի , երկու հազար տարին ետ կը դառնայ , ամէնքը կը զմայլին Արշակունեաց հայաստան գալուն և Ալաղարշակայ բարեկարգութեանց տեսարանաւ . կամ հողոտ հանքերու կտորուանք ձուլած ու կոկած

միտալներ կ'ըլլան Մշակունեաց յիշատակաւ մը, և արժանաւոր ազգայնոց և
ուսումնարանաց կը նուիրուին . կամ բանասիրական կաճառներ, ատենական ներ-
ւողներ, քերդողական երգեր, երաժշտական ձայներ, հանճարամրցիկ պարգևներ՝
յի հռչակեն այս երկհազարեան յիշատակը . և կամ սուրբ հաւատոց պատկառելի
վեհաթիւնն ալ կը հրաւիրուի՝ սուրբ Մշակունի թագաւորաց և հայրապետաց
տօները, ինչպէս են Մ. Բ. Գար, Սանդուխտ, Տրդատ, Վրիգոր և իրեն Որդիքը,
մեծահանգէս կատարելու, և երկրաւոր փառաց հետ երկնաւորին յիշատակն ալ
խառնելով՝ մեզի հետ զանմահ բարերար զամենասուրբ Մտուածութիւն ալ զուար-
ճացնելու : Սանաւանդ անոնք որ բաղդ ունին՝ այն մեծամեծ անձանց բնակած
և պտըտած տեղերը բնակելու և պտըտելու, որչափ աւելի պիտի յորդորուին
այսպիսի յիշատակաց : Ս'ծնեցին պիտի յիշէ և քննէ՝ Հայկազանց տէրութենէն
վերջ՝ նախ իր քաղքին մէջ Ս. աղարշակայ ձեռքով նոր տէրութեան մ'ալ կան-
գնին, և անոր սքանչելի բարեկարգութիւններն, որոնց օրէնքը այն քաղքէն
կ'ելլար և կ'երթար բոլոր Հայաստան երջանկացնելու . սուր աչք մը հոն պիտի
փնտռէ նաև Սանատրուկ մեծասիրտ և առատաձեռն թագաւորին վերջին ստակն՝
որ իր արձանին ձեռքն դրաւ՝ նշանակելով թէ բոլոր գանձը պարպեց այն քաղաքը
չնչցնելու համար : Եղեսային ջերմեռանդութեամբ պիտի երկրպագէ Մ. Բ. Գարու
հետ անոր թղթակից և արարիչ Մտուծոյ Վրիստոսի սուրբ դաստառակին .
Տիգրանակերտցին՝ Միգայ խրոխտ և սև սև աշտարակներուն մէջ դեռ գոռոզ
Տիգրանայ և քաջին Ս. իհրդատայ մեծագործութիւններն պիտի որոնէ : Երզն-
կացին ահա մէկ մը Մհաճտայ տօները կը յիշէ Վայլ գետին վրայ նայելով Տրդա-
տայ զՀայաստան Պարսից ձեռքէն ազատելու եկած ատեն, մէկ մ'ալ Սուա-
ւորչայ նահատակութիւններն կը տեսնէ : Վամախեցին հոն թաղուած Մշակունի
թագաւորներուն մնացեալ գերեզմանաց վրայ երթայ երկիւղախառն լուծեամբ
մը արտասուաց հարկ մը տալու . ինչ ըսենք Ս. աղարշակատեցոյն՝ որ Խոսրովու
և Տրդատայ, Վրիգորի և Սահակայ յիշատակաց մէջ կը նստի : Մշակերտցին
իր դեղեցիկ բլուրներուն վրայ Ս. աղարշայ և Մրտաշիսի որդւոց ամանորաբեր
տօներուն զուարթութիւնը նորոգուած պիտի տեսնէ Ինչո՞ւ մէկմէկ յիշենք,
ով որ հայրենի հողուն վրայ է և ունի սիրտ հայրենի՝ հոն կը գտնէ իր նախնեաց
պանծալի յիշատակ մը :

Սարգուս սիրտը յիշատակով կը սնանի . առանց յիշատակի կեանքը անապա-
տէն աւելի անապատ է . թէ որ նախնեաց նախնանք և անպագայից յոյսը չընեն
մարդուս սրտին մէջ՝ երկրիս վրայ խիստ քիչ աւաքինի և պիտանի մարդիկ կ'ըլլային .
և ոչ երկնից Զամբան այնչափ բանուկ կ'ըլլար՝ թէ որ եկեղեցին ալ իր սուրբ
յիշատակներն իր տօներն չհաստատեր : Մոր համար յետ սրբազան տօնախմբու-
թեանց՝ օգտակար և փափագելի կը սեպեմք ազգային քաղաքական դիպուածոց
յիշատակին . վառն զի նա և երբոր մէկն ստոյգ իմաստասիրութեամբ մտածէ
ազգաց և աշխարհաց դիպուածներուն վրայ, ոչ ապաքէն կը տեսնէ Նրկնաւորին
մատը՝ որ ծածուկ կը լարէ և կ'ուղղէ մարդկան բաղդը զանազան կերպով և
ինամբով . որով կը յանդիմանին այն պաղ և անտարբեր սրտերն՝ որ ծանծաղ
մտածութեամբ տղայական կամ թեթեւ բաներ կը սեպեն այսպիսի յիշատակնե-
րը . մանաւանդ այս հիմակուան յիշատակս՝ ուր Մտուծոյ մեր ազգին վրայ ցրցու-
ցած եղական ինամբներէն մէկը կ'երեւայ : Որովհետեւ Մշակունեաց ցեղը իր
առաջին հաւատարիմ պաշտողէն՝ հաւատացելոց հօրմէն՝ յՄ. Բ. Գար համայ հանեց
և ազգերնուս պարգևեց, և դարձեալ անոնցմէ հանեց մեր նոր հաւատոց հայրն ալ՝
ՉԻՐԻԳՈՐԻՈՍ ՍԱՆԴՈՒԽՏ, որ և աստուածաշարժ բերնով և գրչով վկայեց
իր Յաճախապատում վարդապետութեանց մէջ, թէ « Ի Հայս ոչինչ մեծագոյն
» և ի Պարս՝ քան զՄշակունեաց տոհմ՝ որ և յՄ. Բ. Գար համէ սերեցան աստ » :

Եթէ Պարիզորն այն Լուսաւորիչ՝ այսպէս պատուելի և մեծ կը ցուցնէր Լճա-
կունեաց անունը , ո՞վ իրեն որդիքներէն պիտի համարձակի պատի սեպել... Իսկ
մենք որ կրկին յարգող ենք Լստուծոյ կարգաւորութեանց՝ թէ առանձինն մտա-
ծելով և թէ իր ազգերնու վրայ ըրած տնտեսութիւնը քննելով , կրկին ալ պարտք
մը կը սեպեմք հոս՝ թէ իրեն երախտագիտութեան համար , և թէ մեր կողմանէ
ալ Լճակունեաց քսանդարեան տարեդարձին նուէրք մը ընելու , քիչ մը տեղեկու-
թիւն տալ նոյն ցեղին սկզբնաւորութեանը , մեր մէջ թագաւորելուն և վերջին
վիճակին , անոնց՝ որ ահամայ զուրկ են մնացեր իրենց ազգին պատմութիւնն ալ
գիտնալէն , բայց եռանդուն սրտով կը միաբանին թէ մեզի և թէ ամէն բարե-
նպատակ ազգասիրաց հետ՝ երախտեաց և յիշատակաց պարտքն կատարելու ի
տարեդարձի ԵՐԿԱԶԱՐԵԿԻՆ ԼՐԱԿԱՌԻՆԵԱՅ :

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

ԱԶԳԱՅԻՆ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Լճային վիպասանութիւն :

Բ .

ՍԵՐԸ յիշած Հայկական վիպասա-
նութեանց պէս պէտք է որ ուրիշ շատ
վիպասանութիւններ ալ երգուած ըլ-
լան հին Հայաստանին մէջ . բայց մը
են հիմայ այնչափ երգերը . Ինչ պատ-
ճառով բոլորն ալ կորան . — Սէկ պատ-
ճառը աս է որ զրով չէին գրուած շա-
տը , կամ քիչ օրինակ կար , հապա եր-
գով ազգէ ազգ կ'անցնէին . անոր հա-
մար երգը խափանուած ատենը՝ բոլոր
խափանեցան : Իսկ երկրորդ պատճառն
է՝ աս երգերուն ալ , մնացած հեթա-
նոսական գրուածներուն ալ խափանիլը՝
Լուսաւորչայ և Տրդատայ հրամանաւ ,
ազգին ի քրիստոնէութիւն դարձած
ատենը . որ չըլլայ թէ նորէն հին կրօն
քի և հին թոյլ սովորութեանց դառ-
նան . գիտնալով որ կրօնքի՝ և՛ սովորու-
թեանց մէջ Հայք շատ կամապաշտ
են , երգ ալ շատ կը սիրեն . իրաւ այս
արդեւքը մեր գրականութեան մեծ
ֆնաս բերաւ , բայց առանց անոր յամառ
և անկիրթ ժողովրդեան կանոն դնել

չէր ըլլար . ինչպէս յայտնի կ'երևնայ
անկէ ալ , որ երբ թուրքային հաւատքէ՝
մէկէն իրենց հին աւանդութիւնները
կը փնտռէին . ինչպէս որ ըրին մեծին
Սերսեսէ առաջ Տիրանայ ատեն . “Վե-
” գերեալ մաշէին... ի հնութիւն
” հեթանոսութեան սովորութեանց..
” և զիւրեանց երգս առասպելաց զՎի-
” պասանութեանն սիրեցեալք ի փոյթ
” կրթութեանցն և նմին հաւատա-
” ցեալք և ինոյն հանապազորդեալք :

Եսանկ ալ յաջորդ դարուն մէջ երբոր
Սասակ կը ջանար քրիստոնէութիւնը
վերցնել Հայաստանէն՝ դարձեալ մնա-
ցած հին երգերը դուրս հանել սկսաւ .
“Քաղցրացուցանէր ոմանց զկարգս
” երաժշտութեան և զՎրդս հեթա-
” նոսականս ” : Երեստ այսպիսի
հակառակադէր հոգւոյ ջանքը աւելի
պատճառ եղաւ որ այն մնացորդներէն
ալ գտածնին ջնջեն Սարգանանք և
Վահագեանք : Իսկ Հայաստան Պար-
սից վտանգէն անցնելէն ետեւ , ալ
կրօնքին մէջ հաստատուեցաւ , վախ
չկար վիպասանութիւններէն . բայց ե-
կու նայէ որ ամբողջ գրած վիպասանու-
թիւն մ'ալ չկար , վասն զի Պարսիկ-
ներն ալ ջանացին Հայաստանի մէջ զը-
տած գրքերնին ջնջել . սակայն որով-
հետեւ գեռ տեղ տեղ կը լուսնին անոնց
մէ երգեր , մանաւանդ Վողթնեաց կող-
մը , ինչպէս Խորենացիէն բերած վը-